

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011; 2017, ediție ilustrată); *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune* (1998, 2002, 2008); *Două secole de mitologie națională* (1999, 2002, 2005, 2011, 2017); *Mitologia științifică a comunismului* (1999, 2005, 2011); *Sfârșitul lumii: O istorie fără sfârșit* (1999, 2007); *Pentru o istorie a imaginarului* (2000, 2006); *România, țară de frontieră a Europei* (2002, 2005, 2007, 2012); *Mitul democrației* (2003, 2007, 2013, 2020); *Între inger și fiară: Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre* (2004, 2011); *Jules Verne: Paradoxurile unui mit* (2005); *Omul și clima: Teorii, scenarii, psihoze* (2005, 2017); *Tinerete fără bătrânețe: Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi* (2006); *Occidentul: O interpretare istorică* (2007, 2024); *Napoleon III cel neubit* (2008); „Germanofiliile”: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (2009, 2010, 2013); *Franța, hegemonie sau declin?* (2010); *Tragedia Germaniei: 1914–1945* (2010, 2012, 2024); *Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* (2011, 2012, 2016); *Istoriile mele: Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia* (2012); *Explorarea imaginărilor a spațiului* (2012); *De ce este România altfel?* (2012, 2013, 2018); *Eugen Brode (1850–1912): Destinul frânt al unui luptător național* (2013); *Sfârșitul Occidentului? Spre lumea de mâine* (2013, 2017, 2024); *Balcic: Micul paradis al României Mari* (2014, 2020); *Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări* (2014); *Dosarele secrete ale agentului Anton: Petru Comarnescu în arhivele Securității* (2014); *Suveranii României: Monarhia, o soluție?* (2014); *Maria, regina României, Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014–2015); *Cum s-a românizat România* (2015); *Mihai Eminescu, românul absolut: Facerea și desfăcerea unui mit* (2015); *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)* (2016); *Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei* (2016); *În jurul Marii Uniri de la 1918: Națiuni, frontiere, minorități* (2017); *De la Dacia antică la Marea Unire, de la Marea Unire la România de azi* (2018); *Cum am trecut prin comunism: Primul sfert de veac* (2018); *Cum am trecut prin comunism: Al doilea sfert de veac* (2019); *Întrebări fără răspuns (sau cu prea multe răspunsuri)* (2019); *Românii și Europa: O istorie surprinzătoare* (2020); *Scurtă istorie a dezastrelor naturale: Epidemii, cutremure și dereglări climatice* (2020); *O privire teoretică asupra istoriei* (2022); *De ce este România altfel? Zece ani mai târziu* (2022); *Un istoric incomod: 32 de interviuri cu Lucian Boia* (2023).

LUCIAN BOIA

DE CE ESTE ROMÂNIA ALTFEL? ZECE ANI MAI TÂRZIU

Ediție aniversară,
cu un eseu inedit

HUMANITAS

Cuprins

<i>Prefață la ediția aniversară de zece ani (2022)</i> . . .	5	
FILOZOFIA LUI ALTFEL: RĂSPUNS UNOR CRITICI		
<i>Prefață la ediția a II-a</i>	11	
DE CE ESTE ROMÂNIA ALTFEL?		
Prolog: Să fie un blestem?	37	
Întârzierea	39	
Spre Occident.		
Contribuția străinilor	50	
Complexul de inferioritate	63	
Formele fără fond	70	
România Mare. Stat național unitar? Economie performantă? Democrație împlinită?		75
O epocă de aur?	86	
Cum rămâne însă cu onoarea?	90	
Un echivoc românesc: a fost sau nu Holocaust? . . .	93	
Convertirea la comunism	95	

Ceașescu: comunismul dinastic	106
Ieșirea din comunism: strategia minciunii	114
Confuzia valorilor.	
Mahalaua românească	122
Brandul de țară: o frunză verde.	
Mai sunt românii o națiune?	129
Apatia la români	134
Comedia politici	138
„Ca românul imparțial“.	
Dar cine joacă corect în România?	145
Epilog: În voia istoriei	153
Notă bibliografică	153

ADDENDUM

CE AȚI FĂCUT CU ROMÂNIA? IMPASUL CULTURAL

Zece ani mai târziu	159
O țară aproape necunoscută	162
Complexe românești	170
Cum ocolesc turiștii România	178
Cum reușesc românii să nu citească	182
O problemă de imagine	184
Farsa culturală	189
Academia	194
România ne-educată	196
Metoda „Scorillo“	199
O nouă istorie	202
O anecdotă cu tâlc:	
De Gaulle, Sartre și Voltaire	205
Blocajul ideologic	208
Epilog	212
În loc de postfață	217
Dosar de presă (selecție)	225

LIBRIS

We know
books

DE CE ESTE ROMÂNIA ALTFEL?

Prolog: Să fie un blestem?

ȚĂRILE ȘI NAȚIUNILE sunt diferite. Asemănătoare și diferite. România intră și ea, firește, în acest joc al asemănărilor și deosebirilor. Nu cumva este totuși și mai diferită? Cu alte cuvinte, nu se situează oare mai „excentric“, sub tot felul de aspecte, în raport cu ceea ce ar fi o medie sau o relativă normalitate europeană?

Modul extravagant în care s-a derulat psihodrama politică din vara anului 2012 a lăsat impresia că țara e defectă. Desigur, cei care privesc din afară sunt mai impresionați decât românii, obișnuiți cât de cât cu ei înșiși, dar până și printre români exasperarea crește. Ceva nu merge în România, și nu doar sus, în clasa

politică, și nu doar de ieri, de alaltăieri. Să fie un blestem?

Nu, e doar o istorie. Dar poate că înseamnă același lucru.

Întârzierea

TOTUL ÎNCEPE CU O ÎNTÂRZIERE impresionantă. Statele românești – Țara Românească și Moldova – se încheagă abia spre mijlocul secolului al XIV-lea, ultimele, și de departe, de pe cuprinsul Europei. Întârziere politică și instituțională împletită cu o întârziere culturală de aceeași amploare. Până târziu, în secolul al XIV-lea, teritoriul viitoarelor țări române nu produce nici un fel de text, nici un document, toate informațiile care îl privesc – puține – provenind strict din afară: uluitoare absență, exploatată la un moment dat ca argument în favoarea teoriei imigraționiste, potrivit căreia românii ar fi venit *cândva de altundeva*, exact când și exact de unde aproape că nici nu mai contează. Chiar dacă

lucrurile nu stau așa, rămâne întrebarea ce au făcut totuși până spre anul 1300. Evul Mediu începe în spațiul românesc atunci când în Occident se apropie de sfârșit. A fost, din pornire, un handicap. La 1300, țaratul bulgăresc avea o istorie de câteva secole și se afirmase în unele perioade ca o „mare putere“ regională, cu ambiții imperiale (de unde și titulatura de țar a cărmuitorilor săi). Și Serbia avea o istorie. Ungaria, să nu mai vorbim: coroana Sfântului Ștefan, cu alte cuvinte Ungaria Mare, exista deja la anul 1000. Polonia, de asemenea, se afirmase ca o putere însemnată. Cehia se număra printre țările componente ale Imperiului German, iar atunci când principatele române abia apăreau pe harta Europei, regele ei Carol I devenea împărat al Sfântului Imperiu (sub numele de Carol IV) și fonda la Praga o universitate (cu o jumătate de mileniu înaintea universităților românești). Venite târziu, principatele române sunt și rămân țări mici, inevitabil dependente de puterile mai mari (domnitorii români puteau să-i bată din când în când pe regii Ungariei sau ai Poloniei, rămânneau însă vasalii acestora, nedepășind condiția de „principi“, și n-ar fi visat nici un moment să-și spună regi). Populație rară, structură socioeconomică puțin evoluată, cu o pondere a populației rurale printre cele mai ridicate din Europa (și așa a rămas până astăzi). Întârzierile se depășesc uneori. Dar, în genere, ierarhiile nu se răstoarnă atât de ușor. Când ești la urmă, ai „șanse“ mari să rămâi tot acolo.

Situarea la *margină* a teritoriului care alcătuiește astăzi România este o trăsătură care explică multe și poate fi urmărită secole de-a rândul. Pentru grecii antici, ca și pentru romani, lumea civilizată se sfârșea, mergând spre nord, la Dunăre. Nu avem nici un fel de documente scrise din Dacia anterioară stăpânirii romane, după cum nu avem nici din Dacia părăsită de romani după ceva mai mult de un secol și jumătate. De altfel, pentru romani, Dunărea forma în Europa Centrală și Răsăriteană frontiera care separa Imperiul de lumea „barbară“. A.D. Xenopol nu ezita să afirme că anexarea teritoriului dacic ar fi fost o „greșeală“ a împăratului Traian. L-a contrazis, patriotic, C.C. Giurescu: poporul român nu putea fi consecința unei greșeli! Greșeală sau nu, atașarea Daciei (de fapt, doar a unei jumătăți din spațiul locuit de geți și de daci) nu a durat prea mult, iar actualul teritoriu românesc a rămas – cum îi era destinul – tot „afară“.

La o margine a Imperiului Bizantin, succesori ai Imperiului Roman. Iar atunci când Occidentul se așază în avangarda mersului istoriei, țările române – se putea altfel? – se află tot la margine. Dar tot la margine sunt, privind dinspre extremitatea cealaltă a continentului, și în raport cu

marile ansambluri geopolitice est-europene: Imperiul Otoman și, mai târziu, Imperiul Rus. Este, într-un fel, o zonă „vagă“ a Europei, având, indiferent de unde am privi, o condiție de frontieră. Aici se întâlnesc la un moment dat cele trei mari imperii: Imperiul Otoman, imperiul habsburgic, Imperiul Rus. Între ele, principatele române: diminuate, devastate, ocupate periodic, rămân în ființă, singurele țări mici care supraviețuiesc în această parte a Europei.

Condiția aceasta de *frontieră* a avut o dublă consecință, cu totul contradictorie. O accentuată închidere și o tot atât de accentuată deschidere. Relativa izolare a unui spațiu aflat în afara regiunilor bine conturate ale Europei, departe de centrele de „iradiere“ politică, economică și culturală, dar și „penetrabilitatea“ unui teritoriu aflat în drumul tuturor („în calea răutăților“, cum spunea cronicarul) și prea puțin structurat. Rezultatul a fost, pe de o parte, o civilizație – îndeosebi rurală – conservatoare și persistentă, dar și receptivitatea, cel puțin a unei elite, în fața unei diversități de influențe externe. Acceptare și respingere, respingere și acceptare, într-un joc fără sfârșit. Dacă o asemenea combinație – cu semne perfect opuse – este greu de înțeles, cu atât mai rău; nu vom pretinde că România ar fi ușor de descifrat.

Partea de deschidere – de totală deschidere – se verifică și prin amestecul atât de caracteristic sintezei etnolingvistice românești, departe de mitologia curentă a originilor, axată pe criteriul purității (romane, dacice sau daco-romane). Rezultatul e până la urmă relativ omogen, dar elementele care s-au combinat pe parcursul istoriei pentru a-l crea pe „român“ sunt de o nespūsă diversitate. „Geto-dacii“, denumire unificatoare construită artificial de istoricii moderni, erau departe de a constitui o masă omogenă; coloniștii romani au venit de pretutindeni (*ex toto orbe romano*, cum spune istoricul Eutropius); apoi, timp de o mie de ani, au trecut pe aici o mulțime de popoare, amestecându-se mai mult sau mai puțin cu populația autohtonă. E greu de spus cât „sânge roman“ au românii, dar că au mai mult sânge slav decât roman este de domeniul evidenței (de fapt, „sânge roman“ nu au practic deloc; în Dacia nu s-au instalat coloniști de la Roma, ci „provinciali“, romanizați în bună măsură, dar nu romani la origine. Până și Traian, împăratul cuceritor, era spaniol, primul „provincial“ ajuns în fruntea Imperiului). Așezarea străinilor printre români n-a încetat nici după întemeierea țărilor românești, fără a mai vorbi de Transilvania, care, integrată în regatul ungar, a ajuns să aibă o structură fundamental „trietnică“ (români, maghiari, germani).

Limba română ilustrează cât se poate de convingător proporțiile considerabile ale amestecului. Este, evident, o limbă romanică: totuși, cea mai puțin latină dintre limbile latine. Coloratura germanică a limbilor latine occidentale se limitează la nu prea multe cuvinte. În schimb, româna are o puternică încărcătură slavă: o mulțime de cuvinte, adesea esențiale (în ciuda faptului că, odată cu „relatinizarea“ declanșată în secolul al XIX-lea, nu puține au fost practic eliminate sau marginalizate). Pe locul următor se situează cuvintele de origine turcă, unele provenind probabil de la cumani (inclusiv atât de „românescul“ *cioban*), altele, ca rezultat lingvistic al multiplilor raporturi politice, economice și culturale întreținute cu Imperiul Otoman; și fondul turcesc a fost drastic redus în urma modernizării din secolul al XIX-lea; cuprinde însă, de pildă în gastronomie, destule vorbe la care românii n-au avut cum să renunțe (inclusiv *sarmaua*, cea mai națională specialitate culinară). Se adaugă cuvinte grecești, ungurești (*neam*, pronunțat frecvent în spirit autohtonist, e din sursă maghiară) și de diverse alte origini.

Mai târziu, „relatinizarea“ s-a făcut tot cu material străin: au intrat în română un număr imens de noi cuvinte, marea majoritate preluate din franceză.

Elita românească, în toate epocile, a împrumutat masiv. Toate modelele politico-culturale sunt de import. Inițial, s-a preluat modelul slavo-bizantin: bizantin, prin filieră slavă. De fapt, sud-slavă, și, mai precis, bulgărească. Nu numai că românii, ortodocși, au scris timp de secole cu caractere chirilice, precum slavii ortodocși, dar au folosit inițial slava veche ca limbă de cultură: în biserică, în cancelaria domnească, în primele scrieri religioase sau istorice (și asta, până pe la 1600). În realitate, „slava veche“ este „mediobulgara“ (care nu prea e numită așa de autorii români fiindcă ar dovedi o stare inițială de dependență față de un vecin pe care, mai recent, românii se învățaseră să-l trateze cu condescendență). Într-un fel, nu e deloc exagerat să spunem că, prin modelul oferit, inclusiv prin limba folosită de elite, Bulgaria a jucat la începutul Evului Mediu un rol asemănător cu cel pe care îl va avea Franța, mai târziu, în secolul al XIX-lea, în procesul modernizării societății românești.

Modelul ulterior este cel *turco-fanariot*, desăvârșit în secolul al XVIII-lea. Românii (firește, elita) continuă să scrie cu caractere chirilice, acum însă în limba română, folosesc ca limbă de cultură limba greacă și se îmbracă în veșminte orientale, oarecum turcești. De fapt, și în mediul aristocratic, și în cel urban, grecii se tot

înmulțesc și ajung să ocupe poziții-cheie în plan politic (începând cu domnitorii, numiți de Înalta Poartă, originari cei mai mulți din Fanar, cartierul grecesc al Istanbulului); cultural și economic, se petrece o adevărată simbioză româno-greacă. În secolul al XIX-lea, aristocrația și burghezia din principate aveau, în bună măsură, sânge amestecat, românesc și grecesc. Aproape un fenomen de „grecizare“! (După „bulgarizarea“ din faza inițială.)

SLĂBICIUNEA STATULUI a fost – și în bună măsură a rămas până astăzi – o trăsătură specifică a istoriei românești. Nu trebuie confundat un stat puternic cu un stat condus autoritar sau arbitrar (asemenea state sunt foarte adesea slabe, sub aparența de soliditate). Un stat puternic e un stat care reușește să prindă corpul social într-o rețea completă și eficientă de instituții și de reguli. Un stat care reușește să pună principiile de guvernare și interesul colectiv deasupra intereselor personale și de grup. Țările române au fost prea sărace, cu o structură socială prea sumară și „patriarhală“: boieri și țărani, prea instabile în interior și prea supuse în afară pentru a reuși cu adevărat să-și consolideze structurile de stat.

Modul cum se petrecea succesiunea la tron ilustrează mai bine ca orice funcționarea de-

fectuoasă a mecanismului. Nici nu merită să-i amintim „regulile“, vagi și oricum prea puțin respectate. Până la urmă, în fruntea țărilor române ajungea cine putea. Cu prețul conflictelor interne și al intervențiilor din afară, solicitate adesea de competitori. Condiția eliminatorie ar fi fost ca domnitorul să fie totuși „os domnesc“, din familia Basarabilor, în Țara Românească, și a Mușatinilor, în Moldova. Dar cum intrau în discuție și fiii naturali, cu descendenții lor cu tot... Ioan Vodă „Armeanul“, zis cel Cumplit, zis și cel Viteaz, se socotea fiu natural al lui Ștefăniță, așadar, nepot al lui Ștefan cel Mare; sigur e doar că mama lui era armeană. În Țara Românească, când un domnitor își spune Basarab, e mai probabil că nu e, și tocmai de aceea își spune: Neagoie Basarab, Matei Basarab... Cazul faimos e al lui Mihai Viteazul, fiu natural, și postum pe deasupra, al domnitorului Petrașcu cel Bun. Nicolae Iorga a protestat cu indignare atunci când P.P. Panaitescu a afirmat că nici vorbă nu poate fi de așa ceva. Într-adevăr, detașat de originea princiară, făuritorul primei uniri și marele simbol național al românilor rămânea fiul unei grecoace (așadar, nici măcar român) și al unui tată necunoscut (eventual, un „gelep“, negustor străin, dacă am da crezare spuselor cronicarului Radu Popescu). C.C. Giurescu avea să tranșeze disputa, asigurând că Mihai „e în primul rând

fiul faptelor sale“ (!). Desăvârșita neorânduială a urcărilor în scaun explică și dese schimbări de domnie. Unii îi alungau pe ceilalți. Încă un record românesc: cele două principate prezintă, și de departe, cea mai mare instabilitate politică dintre toate țările Europei. Au profitat turcii, ajungând să arbitreze între pretendenți (după principiul „cine dă mai mult“) și în cele din urmă (odată cu epoca fanariotă, 1711–1821) numindu-i direct pe domnitori, întocmai unor funcționari otomani.

Instabilitatea generează arbitrar; e responsabilă nu mai puțin și de absența unor proiecte de anvergură. Statul lua mult – printr-o fiscalitate ridicată –, dar oferea puțin. Voievozii – cei care prindeau o domnie ceva mai lungă – înălțau biserici, dar nu mult mai mult decât atât. Bisericile sunt de altfel singurele construcții medievale cât de cât conservate (de fapt, cele mai multe dintre ele refăcute radical). Până și „palatele“ princiare erau modeste, și faptul că nici unul n-a mai rămas în picioare arată atât precaritatea construcțiilor, cât și flagranta lipsă de continuitate.

Generatoare de modernitate, orașele românești se dezvoltă încet. Nivelul de urbanizare se situează în țările române mult sub media Europei Occidentale și e destul de modest chiar în contextul jumătății răsăritene a continentului. Compoziția etnică a orașelor reflectă o altă par-

ticularitate, marca lor „neromânească“ fiind foarte pronunțată. În Transilvania, parte a regatului ungar, germanii și maghiarii sunt net majoritari în mediul urban; dar și în Țara Românească și Moldova etnicii „neromâni“ sunt numeroși: germani, unguri, armeni, greci, evrei... cu o pondere care diferă de la un grup etnic la altul, de la o regiune la alta sau de la o perioadă la alta, dar în ansamblu rămâne tot timpul ridicată; le revine, în orice caz, în bună măsură, exercitarea ocupațiilor specific urbane: meșteșuguri și comerț.